

dr hab. Marek Barwiński, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Anny Banias

pt. Tożsamość Łemków po polskiej i słowackiej stronie Karpat

zrealizowanej na Wydziale Geograficzno-Biologicznym Uniwersytetu Pedagogicznego

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

pod kierunkiem **dr hab. Wiktora Osucha, prof. UP**

Recenzja została opracowana na zlecenie Dziekana Wydziału Geograficzno-Biologicznego Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, w związku z uchwałą Rady Wydziału nr 9/WGB/2019 z dnia 27 lutego 2019 r.

Temat rozprawy

Rozprawa doktorska dotyczy zagadnienia bardzo istotnego, aktualnego i podlegającego ciągłym zmianom. Region zamieszkały przez Łemków/Rusnaków w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat przechodził wiele istotnych przeobrażeń politycznych, społecznych i gospodarczych – od wojen światowych, kształtowania granic, przesiedleń ludności, poprzez narzucenie systemu komunistycznego, aż po demokratyzację i integrację polityczno-gospodarczą ze strukturami Europy Zachodniej. Przekształcenia te, miały różny przebieg i natężenie po polskiej i słowackiej stronie Karpat. Nie mogły nie mieć wpływu na sytuację mieszkających tam Łemków i Rusnaków. Zmieniły nie tylko ich rozmieszczenie, liczebność, sytuację gospodarczą i prawną. Miały także olbrzymi wpływ na ich tożsamość – poczucie odrębności narodowej i kulturowej, strukturę wyznaniową, więzi wewnątrzgrupowe, samoidentyfikację. Szeroko pojęta tożsamość, zwłaszcza społeczności mniejszościowych, podlega przekształceniom także współcześnie. Powszechność procesów globalizacji i unifikacji oraz dominacji kultury masowej, wywołuje potrzebę przynależności do lokalnej ojczyzny, a postępująca integracja polityczna i gospodarcza Europy, zwrot ku etniczności, wzrost zainteresowania problematyką, często niewielkich, wspólnot narodowych, kulturowych i regionalnych. Omawiana praca wyraźnie wpisuje się w tę tendencję.

Studia nad mniejszościami narodowymi i etnicznymi oraz zamieszkwanymi przez nich regionami, w polskiej geografii mają długą tradycję badawczą i bogaty dorobek naukowy. Podstawowym punktem odniesienia wszelkich geograficznych analiz specyfiki etnicznej

pozostaje przestrzeń, środowisko geograficzne oraz warunki społeczno-gospodarcze, przy jednoczesnym uwzględnieniu wpływu uwarunkowań historycznych i politycznych. Rzadziej w pracach geograficznych na pierwszy plan wysuwa się kwestie tożsamości i szeroko pojętej odrębności kulturowej. Tym większa wartość badań podjętych w omawianej rozprawie doktorskiej.

Autorka w swojej pracy podjęła próbę zbadania głównych elementów tożsamości Łemków i Rusnaków, podstawowych czynników ją kształtujących, określenia najważniejszych współcześnie elementów tożsamości dla tej społeczności oraz zbadania czy grupa posiadająca tę samą genezę, ale kształtowana przez odmienną sytuację polityczną i społeczną w Polsce i na Słowacji, zachowała wspólną tożsamość.

Doktorantka podkreśla swoje łemkowskie pochodzenia, wyraźnie utożsamia się z badaną społecznością. Badanie grupy mniejszościowej przez osobę wywodzącą się z tej grupy, niesie ze sobą, w sensie naukowym, zarówno elementy pozytywne, jak i negatywne. Pozytywami z pewnością są: znajomość specyfiki danej społeczności, znajomość języka i kultury, a zwłaszcza wzbudzenie zaufania respondentów, co istotnie ułatwia badania kwestionariuszowe i wywiady oraz daje szansę na większą szczerłość odpowiedzi i w konsekwencji na uzyskanie rzetelnych wyników. Natomiast podstawowym elementem negatywnym jest potencjalnie duży subiektywizm badacza, trudności z niezbędnym w nauce krytycyzmem. Po lekturze rozprawy doktorskiej, mam wrażenie, że Autorka w pełni wykorzystała pozytywne elementy związane z przynależnością do badanej społeczności i jednocześnie uniknęła potencjalnych zagrożeń.

Struktura i ocena pracy

Rozprawa liczy 186 stron i składa się z siedmiu rozdziałów, bibliografii i obszernego aneksu zawierającego spis tabel, rycin, fotografii oraz załączników, na które składają się spisy wsi rusińskich i łemkowskich, kwestionariusz badań pilotażowych oraz ankiet, a także wykaz wiernych grekokatolickich i prawosławnych na badanym obszarze. W pracy zamieszczono 14 tabel, 42 ryciny (w tym mapy i diagramy) oraz 12 fotografii.

W pierwszym rozdziale *Wstępie*, zawarto charakterystykę badanej społeczności oraz stan badań nad jej tożsamością, a także metodologię badań, etapy postępowania badawczego, przedmiot i cele badań oraz zakres przestrzenny rozprawy. Szczegółowo scharakteryzowano także grupę badawczą. Autorka prawidłowo przedstawiła zróżnicowanie terminologiczne dotyczące Łemków/Rusinów/Rusnaków i przyczyny odmiennych samookreśleń wśród tej społeczności po polskiej i słowackiej stronie Karpat. Zgodnie z tytułem rozprawy, głównym przedmiotem badań jest tożsamość Łemków/Rusnaków zamieszkujących współcześnie w

Karpatach, czyli mówiąc najprościej odpowiedź na pytanie „kim są?” według samych siebie. Dla Autorki głównym celem pracy jest odpowiedź na pytanie „czy istnieje tożsamość łemkowska wśród Łemków i Rusnaków (...)?”. W ramach doprecyzowania celu głównego, postawiono jeszcze pięć celów szczegółowych, które miały za zadanie m.in. określić elementy w największym stopniu kształtujące poczucie tożsamości wśród badanej społeczności, zbadać wpływ czynników zewnętrznych na tę tożsamość oraz jej ewentualne zróżnicowanie przestrzenne. Autorka sformułowała także pięć hipotez badawczych, co wydaje się zbyt dużą ilością, zwłaszcza, że część hipotez sformułowana jest lakonicznie, aczkolwiek wszystkie są możliwe do weryfikacji.

Bardzo ważne są podrozdziały dotyczące etapów postępowania badawczego oraz zastosowanej metodologii. W omawianej rozprawie podstawowymi metodami badawczymi, obok kwerendy materiałów kartograficznych i literatury naukowej, są ankiety i wywiady oraz obserwacje uczestniczące i pośrednie. Pozytywnie należy ocenić przeprowadzenie przez Autorkę wstępnych badań pilotażowych, zwłaszcza, że ich wyniki stały się podstawą do opracowania kwestionariusza ankiety, użytej w zasadniczej części badań. Przy stosowaniu tego typu metod badawczych, kluczowym elementem bezpośrednio wpływającym na rzetelność wyników jest prawidłowy dobór obszaru badań oraz grupy respondentów. Badaniem objęto mieszkańców podobnej liczby miejscowości (głównie wsi) po polskiej i słowackiej stronie Karpat. W Polsce były to zwłaszcza miejscowości powiatu gorlickiego, który jest najliczniejszym skupiskiem Łemków zamieszkujących Beskidy (co nie zmienia faktu, że Łemkowie są na tym obszarze grupą zdecydowanie mniejszościową), także po słowackiej stronie wybrano miasteczka i wsie z regionów licznie zamieszkanych przez Rusnaków. Zasięg obszaru badań nie wzbudza zastrzeżeń. Według Autorki respondentów dobrano metodą celową, według deklarowanej tożsamości łemkowskiej/rusińskiej/rusnackiej oraz struktury wieku skorelowanej z wynikami spisów powszechnych. Jest to prawidłowe założenie. Przy takim doborze próby ciekawa jest metoda, za pomocą której Autorka docierała do respondentów cechujących się tożsamością łemkowską, zwłaszcza, że według tabeli 2 (s. 26) oraz ryciny 4 (s. 27), aż 61% respondentów na Słowacji zadeklarowało narodowość słowacką, a 31% respondentów w Polsce, narodowość polską. Niestety w pracy brak jest informacji, jak konkretnie Autorka dobierała osoby do badań ankietowych.

W rozdziale wstępnym pojawiają się błędy językowe: stylistyczne, interpunkcyjne, literowe, które będą powtarzać się także w kolejnych rozdziałach pracy. Ponadto od rozprawy doktorskiej przygotowanej w Instytucie Geografii, należy wymagać stosowania kanonów kartograficzno-geograficznych przy opracowaniu map. Niestety w licznych mapach

zawartych w pracy (rycina 3, 8, 9, 10, 16, 19, 26, 30, 31, 35) brakuje elementów tak oczywistych, jak skala, ramka, pełna legenda. Dodatkowo umieszczona we Wstępie rycina 3 (s. 24) ma błędny tytuł, nieadekwatny do treści, ponieważ mapa obrazuje liczebności i rozmieszczenie respondentów, a nie ludności.

Rozdział drugi *Łemkowszczyzna i Ziemia Preszowska*, został przygotowany na podstawie literatury i omawia obszar badań, ze szczególnym uwzględnieniem różnic i podobieństw (historycznych, społecznych, przyrodniczych) pomiędzy jego częścią polską i słowacką. Autorka charakteryzuje obszar badań według kryteriów etnograficznych i przyrodniczych, przytacza różne teorie dotyczące genezy Łemków w Karpatach oraz przedstawia bardzo skrótowo, wręcz w punktach, skomplikowaną historię tego regionu i zamieszkującej go ludności, do roku 1939. Z uwagi na to, iż tematyka pracy dotyczy tożsamości łemkowskiej, a początki kształtowania się poczucia odrębności kulturowej i narodowej Łemków/Rusnaków oraz początki istniejącego do czasów obecnych dualizmu narodowego łemkowsko-ukraińskiego, przypadają na przełom XIX i XX wieku, tak lakoniczne omówienie tego okresu, bez pogłębionej analizy uwarunkowań historyczno-politycznych, jest błędem. Podobnie jak równie lakoniczne przedstawienie tragicznego dla Łemków okresu przymusowych przesiedleń, a zwłaszcza akcji „Wisła”. Jest to do dziś jeden z głównych elementów „zbiorowej pamięci” Łemków (co potwierdzały także, zamieszczone w pracy, cytaty z wywiadów), bardzo istotnie wpływający na ich poczucie odrębności i tożsamości. W rozprawie doktorskiej o takiej tematyce, powinno się poświęcić akcji „Wisła” zdecydowanie więcej miejsca, a zwłaszcza wnikliwemu omówieniu jej konsekwencji kulturowych, społecznych, demograficznych, gospodarczych, politycznych.

W dalszej części tego rozdziału, omawiając sytuację po przemianach politycznych roku 1989, Autorka błędnie uważa konstytucję RP za „najważniejszy dokument regulujący prawa mniejszości” (s. 43). Aktem prawnym zdecydowanie istotniejszym, jest przyjęta w 2005 r. „Ustawa o mniejszościach narodowych, etnicznych i języku regionalnym”, w której zdefiniowano pojęcie mniejszości narodowej i etnicznej, zamieszczono wykaz społeczności, które mogą być za takowe uznane oraz zawarto szczegółowy wykaz praw przedstawicieli tych mniejszości w Polsce, w tym m.in. dotyczących funkcjonowania oświaty, kultury, praw językowych, politycznych, relacji z władzami. Ustawa ta była niewątpliwym sukcesem Łemków, którzy zostali uznani za jedną z czterech mniejszości etnicznych w Polsce, co było pierwszym, oficjalnym wydzieleniem przez polskie władze Łemków, jako odrębnej grupy. Mimo to, nigdzie w omawianej rozprawie nie ma żadnych informacji dotyczących prawnych i praktycznych konsekwencji przyjęcia tej ustawy. Może dlatego na s. 51, Autorka błędnie

wnioskuje, iż uznanie Łemków za mniejszość etniczną, a nie narodową (tak jak Rusnaków na Słowacji), ma związek z ich mniejszą liczebnością. Kryterium liczebności grupy nie ma w tym przypadku żadnego znaczenia, w polskim prawie decydujący był fakt posiadania lub nie, tzw. „państwa macierzystego”.

W dalszej części Autorka obszernie przedstawia rozwój działalności organizacyjnej i kulturalnej wśród Łemków i Rusnaków od początku lat 90. XX w., poprzez kolejne dekady oraz pozytywne konsekwencje integracji europejskiej, a zwłaszcza likwidację ograniczeń w przekraczaniu karpackiej granicy polsko-słowackiej, rozwój współpracy transgranicznej i turystyki. W ramach analizy współczesnych uwarunkowań społecznych, m.in. omawia wyniki dwóch ostatnich spisów powszechnych w Polsce, zawierających pytania o narodowość. Ograniczenie się tylko do porównania wartości liczbowych osób deklarujących narodowość łemkowską w roku 2002 i 2011 oraz wysnuwanie na tej podstawie wniosków o „rosnącej samoświadomości Łemków” (s. 47) jest nieuprawnione, ponieważ na zróżnicowanie wyników obu spisów zasadniczy wpływ miały zupełnie inne metody gromadzenia danych, inny rodzaj „pytań etnicznych” oraz odmienny w obu spisach sposób „zaliczania do mniejszości”. Bez omówienia zasadniczych różnic metodologicznych pomiędzy obu spisami, czego w rozprawie nie ma, nie można poprawnie analizować ich wyników.

Rozdział ten kończy się omówieniem zmian użytkowania terenu na pograniczu polsko-słowackim, na podstawie analizy komparatystycznej czterech arkuszy map WIG z 1935 r. oraz współczesnej ortofotomapy obejmującej taki sam obszar. Analiza przeprowadzona za pomocą metod GIS, doskonale pokazała daleko idące zmiany w przeciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, zwłaszcza po polskiej stronie Karpat, która została objęta masowymi przesiedleniami ludności (ryc. 11, 12, 13, 14). Zmiany te dotyczą znacznego zwiększenia zasięgu lasów kosztem użytków rolnych oraz zmniejszenie powierzchni zabudowy, aż po całkowity zanik niektórych wsi. Zastosowanie tej metody należy ocenić bardzo wysoko. Jest to najbardziej wartościowa część drugiego rozdziału.

Rozdział trzeci *Tożsamość – samoświadomość Łemków i Rusinów*, jest pierwszym z czterech zasadniczych rozdziałów pracy, opracowanych w głównym stopniu na podstawie wyników badań terenowych. W tej części rozprawy, najwięcej miejsca poświęcono wnikliwemu zdefiniowaniu pojęcia tożsamości, na podstawie analizy literatury naukowej, prezentując różnorakie podejścia i punkty widzenia. Tę część rozdziału należy ocenić bardzo dobrze. W ostatnim podrozdziale Autorka skupiła się na elementach tożsamości badanej społeczności, na podstawie wyników badań pilotażowych. Dowodzą one, że dla respondentów najważniejszymi elementami kształtującymi poczucie tożsamości łemkowskiej

jest religia, tradycje i język. W odpowiedziach zarysowały się pierwsze różnice opinii pomiędzy Łemkami a Rusnakami, jednak dotyczyły one jedynie kolejności i wynikającej z niej „ważności” poszczególnych składowych kształtujących tożsamość. Łemkowie na pierwszym miejscu stawiali religię, podczas gdy słowaccy Rusnacy lokowali ją dopiero na miejscu trzecim.

Zaskakujące jest, iż mimo że w tytule tego rozdziału jest zawarta „samoświadomość Łemków i Rusnaków”, Autorka nie porusza kwestii tożsamości narodowej tej społeczności. Nie robi tego także w kolejnych rozdziałach, w których omawia tożsamość religijną, językową i kulturową. Tożsamość rozumiana najprościej, jako odpowiedź na pytanie „kim jestem?”, wręcz narzuca pytanie „jakiej jestem narodowości”? Dla wielu społeczności odpowiedź na takie pytanie nie nasręcza żadnych problemów i nie wywołuje kontrowersji. W przypadku Łemków jest dokładnie na odwrót. Od co najmniej 150 lat trwa spór, prowadzony zarówno wśród Łemków, jak i wśród badaczy polskich, słowacki i ukraińskich, czy są oni odrębnym narodem, czy grupą regionalną narodu ukraińskiego? W jakim stopniu ulegli polonizacji, a w jakim słowakizacji? Ten spór był obecny w wieku XIX, w okresie międzywojennym, w czasach PRL, istnieje współcześnie i prawdopodobnie funkcjonować będzie także za kilkadziesiąt lat. Zróżnicowania poczucia tożsamości narodowej wśród Łemków dowodzą m.in. wyniki badań socjologicznych, spisów powszechnych, podziały organizacyjne. Podczas ostatniego spisu powszechnego w Polsce w 2011 r., Łemkowie deklarowali różną tożsamość narodową – łemkowską, polską, ukraińską, rusińską oraz określali się np. jako Polacy pochodzenia łemkowskiego, czy też Łemkowie pochodzenia ukraińskiego. Wspomniana już wcześniej rycina 4 (s. 27) pokazuje, że respondenci zadeklarowali aż sześć różnych odpowiedzi na pytanie o narodowość (słowacka, rusnacka, rusińska, ukraińska, polska, łemkowska). Niestety Autorka nie poddała ich głębszej analizie. Nie wiemy dlaczego deklarowali taką, a nie inną narodowość? Co w głównym stopniu warunkuje poczucie tożsamości narodowej respondentów? Czy deklaracje danej narodowości, różnicowały odpowiedzi na kolejne pytania ankiety? Dlaczego wśród Rusnaków wyraźnie dominowało poczucie słowackiej tożsamości narodowej, a wśród Łemków, narodowość łemkowska była wybierana dwa razy częściej niż polska i dziewięć razy częściej niż ukraińska? Autorka nie próbuje także odpowiedzieć na pytanie czy Łemkowie/Rusnacy są odrębnym narodem, czy też regionalną grupą narodu słowackiego, polskiego lub ukraińskiego, czy wręcz Słowakami, Polakami, Ukraińcami. W pracy dotyczącej tożsamości jest to zaskakujące.

W rozdziale czwartym *Sfera duchowa – fundament tożsamości?* już w tytule postawiono pytanie, czy kwestie religijne są najważniejszym elementem tożsamości Łemków. Na kolejnych 30 stronach Autorka, głównie na podstawie analizy wyników badań ankietowych, dowodzi, iż kwestia przynależności do wschodniej tradycji chrześcijaństwa (zarówno grekokatolickiej, jak i prawosławnej) i związanej z tym obrzędowości, jest zarówno podstawą łemkowskiej tożsamości i odrębności, jak i elementem wspólnym po obu stronach Karpat, choć w Polsce poziom zaangażowania religijnego jest wyraźnie wyższy. Tak jak w przypadku deklaracji narodowości oraz samookreślenia, pojęcia Łemko i Rusnak występowały tylko po jednej stronie granicy, tak wyznawcy grekokatolicyzmu oraz prawosławia zamieszkują zarówno polską, jak i słowacką stronę Karpat. Omówiono także przekształcenia polityczne i administracyjne oraz współczesną strukturę Kościołów obrządku wschodniego na badanym terenie, wraz z występującymi podobieństwami i różnicami. Na podstawie rozmów z proboszczami poszczególnych parafii oraz dostępnych danych statystycznych, Autorka starała się także ustalić aktualną liczbę wiernych obu głównych wyznań wschodnich. Ciekawe są analizy wyników badań dotyczących uczestnictwa w nabożeństwach, świętach liturgicznych, lekcjach religii, pielgrzymkach, różnego rodzaju obrzędach, wraz z pokazaniem wyraźnego zróżnicowania między polską a słowacką stroną Karpat. Tego typu wyniki rzadko są dostępne, tym bardziej cenny poznawczo jest ten rozdział.

Także w tej części pracy, nie ustrzeżono się drobnych błędów. Na s. 78 Autorka błędnie pisze o religii grekokatolickiej, religii prawosławnej, czy wręcz o religii wschodniej (także s. 80, 139). Również rycina 16 ma nieprecyzyjny tytuł i określenia w legendzie. W przypadku omawianego obszaru, mamy do czynienia z religią chrześcijańską, różnych wyznań (m.in. prawosławnego, grekokatolickiego, rzymskokatolickiego, ewangelickiego). Na wcześniejszych stronach prawidłowo pisano o wyznaniu grekokatolickim i prawosławnym, ewentualnie o obrządku wschodnim, dlatego tym bardziej zaskakuje pojawiająca się w niektórych fragmentach pracy błędna terminologia. Błędne jest również powszechnie używane przez Autorkę określenie rzymokatolik (s. 75 i kolejne), choćby dlatego, że takie słowo nie istnieje w słownikach, jest natomiast rzymski katolik. Określenie rzymokatolik jest co prawda bardzo popularne na Łemkowszczyźnie, ale nie jest to powód, żeby w rozprawie doktorskiej, która jest pracą naukową, umieszczać potoczne określenia.

W rozdziale piątym *Język łemkowski-rusiński* przedstawiono odrębność językową Łemków w wielu różnych aspektach. Autorka nie ograniczyła swoich badań tylko do kwestii znajomości własnego języka przez respondentów i posługiwania się nim, ale także interesowało ją, kiedy się go uczy, w jakich sytuacjach się nim posługują, czy myślą we

własnym języku, czy jego znajomość dotyczy tylko mowy, czy także pisma w odmiennym alfabecie. Uzyskane wyniki, pozwoliły na stwierdzenie, iż odrębność językowa Łemków od Polaków i Słowaków jest powszechna. Zarówno Łemkowie, jak i Rusnacy, na co dzień posługują się własnym językiem, którego znajomość wynieśli głównie z rodzinnego domu, choć jest on też nauczany w szkołach, zwłaszcza w Polsce. Rzadziej respondenci deklarują znajomość cyrylicy, a jeszcze rzadziej jej używanie, zwłaszcza na Słowacji. W graficznym przykładzie zobrazowania tych wyników badań, występuje niezgodność opisu w tekście (s. 110) z tytułem i treścią mapy (ryc. 35). Autorka, w celu zweryfikowania faktycznej umiejętności posługiwania się cyrylicą przez respondentów (zarówno umiejętności czytania ze zrozumieniem, jak i pisanie), część pytań w ankiecie zapisała tym alfabetem. Okazało się, że na te pytania odpowiedzi w cyrylicy udzieliło tylko 8 spośród 289 respondentów. Większość, bo 170 respondentów, udzieliło odpowiedzi, ale zapisanych alfabetem łacińskim. Dowodzi to, że Łemkowie deklarują znajomość cyrylicy zdecydowanie na wyrost, jeżeli jeszcze ok. 60% respondentów rozumie tekst zapisany tym alfabetem, to już pisać nim potrafią bardzo nieliczni. Taką próbę weryfikacji deklaracji respondentów, należy ocenić bardzo wysoko.

Autorka, analizując wyniki badań, niepotrzebnie przytacza wartości bezwzględne (liczbę respondentów), powinna posługiwać się wyłącznie danymi względnymi (procentowymi). Szczególnie częste jest to w omawianym rozdziale. Podobnie w niektórych zamieszczonych w pracy diagramach słupkowych, wyniki przedstawione są w wartościach względnych (ryc. 4, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27), a w niektórych w wartościach bezwzględnych (ryc. 15, 28, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42). Brakuje tu konsekwencji.

W rozdziale szóstym *Kultura Łemków – Rusinów* poddano analizie najpopularniejsze formy kultywowania łemkowskich tradycji. Wyniki badań potwierdziły wyraźną odrębność kulturową Łemków oraz deklarowaną przez respondentów powszechność uczestnictwa w różnego rodzaju uroczystościach, zarówno religijnych, jak i świeckich, w trakcie których istnieje możliwość jej kultywowania. Nowym impulsem dla jej dalszego rozwoju i propagowania okazał się Internet, w którym, zwłaszcza młodzi Łemkowie, są bardzo aktywni. Z jednej strony wyniki badań wskazały na niewielkie różnice pomiędzy Łemkami a Rusnakami, z drugiej dowiodły, że pomimo bliskości etnicznej, językowej, wyznaniowej i kulturowej, Rusini z obu stron granicy polsko-słowackiej utrzymują bardzo ograniczone kontakty, funkcjonują głównie w regionach zamieszkania, a aktywność kulturowo-społeczną ograniczają najczęściej do własnych „prywatnych ojczyzn”.

Wartość poznawczą problematyki badanej w rozdziale szóstym, w dużym stopniu ogranicza bardzo wysoki udział braku odpowiedzi na pytania (od ok. 20% do ok. 60%), zwłaszcza otwarte, zapisane cyrylicą, którą duża część respondentów nie potrafi się swobodnie posługiwać. Ten zabieg, który bardzo dobrze sprawdził się przy weryfikacji rzeczywistej znajomości czytania i pisanie respondentów we wschodnim alfabecie, tym razem znacznie ograniczył możliwość swobodnej wypowiedzi i istotnie zmniejszył ilość uzyskanych informacji.

W ostatnim rozdziale Autorka przedstawiła wnioski z przeprowadzonych badań, dokonała weryfikacji hipotez (nie w pełni wszystkie potwierdzając) oraz przedstawiła propozycje ewentualnych działań na rzecz wzmocnienia łemkowskiej tożsamości.

Podsumowanie

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Anny Banias jest oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego. Doktorantka dowiodła, że posiada zdolności do samodzielnej pracy badawczej. Sformułowała problem badawczy, dobrała odpowiednie metody badawcze, przeprowadziła badania terenowe, zgromadziła materiał źródłowy, który opracowała merytorycznie, statystycznie i graficznie. Postawione w pracy cele zostały zrealizowane, a hipotezy zweryfikowane. Rozprawa ma prawidłową strukturę treści i cechuje się logiczną kolejnością poszczególnych etapów pracy badawczej, a podejmowane wątki są rzeczywiście istotne dla sformułowanych celów.

Do głównych walorów pracy należy zebranie materiałów umożliwiających opracowanie wniosków dotyczących tożsamości łemkowskiej na podstawie opinii i poglądów samych Łemków. Przez dziesięciolecia różne władze i instytucje „mówiły” Łemkom kim są, lub kim nie są. Z tej rozprawy doktorskiej możemy się dowiedzieć, jak na pytanie „kim jestem?” (oraz na szereg innych pytań) odpowiadają współcześnie sami Łemkowie. Szczególnie wartościowe poznawczo i w dużym stopniu nowatorskie, jest przeprowadzenie przez Autorkę badań i analiz komparatystycznych, dotyczących Łemków i Rusnaków – przedstawicieli pokrewnej pod względem etnogenezy, kultury, wyznania i języka grupy, lecz rozdzielonych granicą międzypaństwową i odmiennie doświadczonych przez historię i politykę. Uzyskane wyniki, pokazały zarówno podobieństwa, jak i różnice pomiędzy mieszkańcami obu stron Karpat. Jednocześnie dowiodły, że Rusini karpaccy czują się częścią jednej społeczności, dzielą te same wartości i elementy kultury materialnej i duchowej, ale z powodu kilkupokoleniowej izolacji politycznej w granicach odrębnych państw i tragicznych doświadczeń historycznych, pielęgnują własną tożsamość po „swojej” stronie gór, nie czują potrzeby utrzymywania wzajemnych kontaktów.

Do słabszych elementów pracy należą, wspomniane już wcześniej, błędy językowe, redakcyjne, kartograficzne. W przypadku ewentualnej publikacji rozprawy, uzupełnione, rozszerzone i poprawione powinny zostać także fragmenty dotyczące historii Łemków, zwłaszcza jej najbardziej tragicznych aspektów, analizy wyników spisów powszechnych w Polsce oraz aktualnej sytuacji prawnej mniejszości narodowych i etnicznych. Największy niedosyt pozostawia marginalnie potraktowana w pracy kwestia zróżnicowanego i odmiennego wśród Łemków i Rusnaków, poczucia tożsamości narodowej. Jest to sprawa dla wielu Łemków kontrowersyjna, drażliwa, wręcz konfliktogenna, ale bezpośrednio dotycząca tematu rozprawy, czyli tożsamości.

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska Pani mgr Anny Baniias pt. „Tożsamość Łemków po polskiej i słowackiej stronie Karpat”, pomimo przytoczonych uwag krytycznych, spełnia zarówno merytoryczne, jak i formalne warunki stawiane pracom doktorskim. Stwierdzam, że recenzowana praca posiada oryginalne wartości poznawcze i spełnia wymogi Ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późniejszymi zmianami), w związku z czym wnioskuję o przyjęcie pracy jako rozprawy na stopień doktora oraz dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Marek Barwiński, prof. UŁ

Łódź 5 kwietnia 2019 r.